

Hamidiye Camii'nin içinden bir görünüş

II. Abdülhamid döneminde eski Türk sanatına dönüşün başladığı ve Türk neoklasikliği örneklerinin verildiği yıllarda karma üslûpta ve bütünüyle yabancı sanat anlayışlarının tesiri altında muhtemelen yabancı asıllı mimar veya kalfalar tarafından inşa edilen Hamidiye Camii Türk yapı sanatının son safhasının tarihçesi bakımından ilgi çekicidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tahsin Öz, *İstanbul Câmileri*, İstanbul 1965, II, 14; Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, İstanbul 1989, I, 155-160; Mehmed Bâkır, "Büyükkada Hamidiye Camii", *İst.A.*, VI, 3205-3206; Tarkan Okçuoğlu, "Hamidiye Camii", *DBİst.A.*, III, 543-544.

SEMAVİ EYİCE

HAMİDİYE ÇEŞMELERİ

(bk. HAMİDİYE SUYU).

HAMİDİYE KÜLLİYESİ

İstanbul'da

I. Abdülhamid tarafından
XVIII. yüzyıl sonlarında
inşa ettirilen külliye.

Bahçekapı semtinde Hamidiye caddesi üzerinde yer alan külliye, Osmanlı döneminde İstanbul'da yaptırılan selâtin külliyelerinin sonuncusudur. Ancak şehrin hâkim ve itibarlı bölgelerinde yer kalmadığından talihsiz bir seçimle yapılar Eminönü-Sirkeci arasında ticaret muhitinin içinde kurulmuştur.

Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre Hamidiye Külliyesi'nin temeli, sadrazamla şeyhülislâmın da katıldığı bir törenle 1191 Şâbanında (Eylül 1777) atılmıştır. Aynı yılın zilkade ayında (Aralık 1777) külliyenin bazı binaları tamamlanmış, medrese ile beraberindeki kütüphanenin yapımı ise

1194'te (1780) bitirilmiştir. Külliyeyle ait 15 Muharrem 1195 (11 Ocak 1781) tarihli vakfiye sûreti günümüze kadar gelmiş olup Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Külliye'nin yanında bir selâtin camii yapılması için yer olmadığından ibadethanesinin Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Beylerbeyi sahilinde yapıldığı yolunda bir iddia varsa da medresenin yakınında dışarıdan farkedilmeyen küçük bir caminin bulunması bu görüşü çürütmektedir. Esasen Beylerbeyi'ndeki büyük cami, I. Abdülhamid'in kendi adına değil annesi Vâlide Râbia Sultan için 1192'de (1778) yaptırılmıştır.

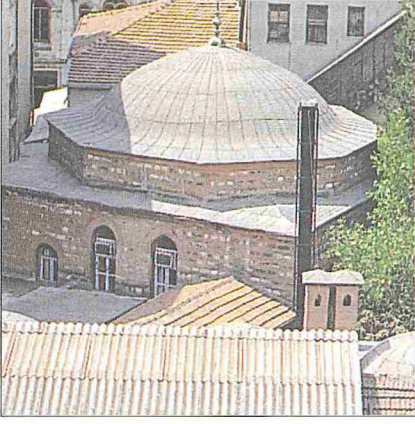
Külliye'nin mimarı, Hâfız İbrâhim Ağa'nın yerine 1191'de (1777) tekrar başmimarlığa getirilen ve 1198 Ramazanına (Ağustos 1784) kadar bu görevde kalan Mehmed Tâhir Ağa, bina emini de Şehremini Hâfız Mustafa Efendi'dir. Bazı kayıtlardan. XX. yüzyılın başlarında medresenin oldukça bakımsız durumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Biraz da bu sebeple, İttihat ve Terakkî Fırkası'nın iktidara geçtiği II. Meşrutiyet yıllarında Evkaf nâzırı olan Hayri Efendi'nin uygun görmesiyle, külliye'nin caddenin karşı tarafında yer alan imareti ve sıbyan mektebi yıktırılarak yerine bugün mevcut olan IV. Vakıf Hanı yapılmıştır. II. Meşrutiyet iktidarı, o yıllarda İstanbul'u imar etmek ve yol açmak düşüncesiyle dikkatli bir değerlen-

dirme yaptırmaksızın vakıf eserlerinden bazılarını yıktırıp aynı adla başka yerlerde yeni binalar inşa ettirdiğinde en büyük zarara uğrayan eser Hamidiye Külliyesi olmuştur. Nitekim külliye'nin köşesinde bulunan sebîl yerinden sökülerek Alem-dar Yokuşu'nda, Gülhane Parkı girişindeki Soğukçeşme Kapısı karşısında Zeyneb Sultan Camii avlu duvarına bitişik olarak yeniden kurulmuştur. Cadde kenarında sıralanan arasta gözleri de çeşitli dükkân-lara dönüştürülmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise bu dükkânların arkasında yer alan medrese ve cami, İstanbul Ticaret Borsası'nın hukuk işleri danışmanı avukat Muvaffak Benderli'nin ifadesine göre, 1926'da yıktırılıp yerlerine bir borsa binası yapılması şartı ile Evkaf İdaresi tarafından Ticaret ve Zahir Borsası'na tahsis edilmiştir. Ancak bu proje gerçekleştirilmediğinden yapılar günümüze kadar gelebilmiştir.

Cami. Medresenin arkasında Büyük Postahane tarafında bir avlu duvarı ile çevrili olarak yer almıştır. İçinde bulunduğu yapı adası her taraftan binalarla kuşatılmış olduğundan cami dışarıdan görülmemektedir. Buraya medresenin içinden ve arka taraftaki Yeni Postahane caddesinden olmak üzere iki yerden geçilebilmekteydi. Son cemaat yeri bulunmayan camiye medrese avlusuna açılan kapıdan, bir tarafı taş ve tuğladan karma

Hamidiye Külliyesi'nin medrese ve mescidi - Eminönü / İstanbul

Hamidiye Külliyesi'nin mescidi

teknikte bir duvarla diğer tarafı dört mermer sütunlu bir revak biçiminde yapılmış ve üstü beşik tonozla örtülü bir dehlizle ulaşılır. Buradaki sütunlardan yalnız ikisi serbest olup uçlardakiler medrese ile caminin duvarlarına gömülmüştür. Duvarda açılmış bir kapı cami avlusunun arka bölümüne geçit sağlar. Bir tarafı revak halindeki bu dehliz bir bakıma son cemaat yeri gibidir.

Külliye'yi inceleyen mimar İ. Birol Alpay'ın verdiği ölçülere göre cami içten 10 x 10 m. ölçüsünde bir kare şeklindedir. Kitâbesi, dehlizin bitiminde olan ve dolayısıyla yan cephede açılmış bulunan kapısı üstünde yer almıştır. Taş ve tuğladan karma teknikle inşa edilen duvarların her cephesinde iki sıra halinde pencereler yer alır. Yalnız kible cephesinde alt dizide sadece iki pencere bulunmasına karşılık diğer cephelerde dörder pencere vardır. Giriş cephesinde ise bir pencerenin yerine kapı yerleştirilmiştir. Alt dizi pencereleri, Türk mimarisinin klasik üslûbunda olduğu gibi sivri tahfif kemerleri içinde taş söveli, dikdörtgen biçimdedir. Külliye borsaya tahsis edildiğinde cami pencerelerinden bazıları örülerek kapatılmış, içine de betondan bir tabliye dökülmek suretiyle harim mekânı iki kat haline getirilerek bozulmuştur. Böylece caminin içi mimari hüviyetini tamamen değiştiren müdahalelere uğrarken evvelce bir ibadet yeri olduğunu gösteren diğer elemanlar da yok edilerek yazı ve nakışları silinmiş, minber ortadan kalkmış, mihrap nişinin içi yeri bile belli olmayacak şekilde doldurulmuştur. Burayı dikkatle in-

celediğini belirten Birol Alpay'ın yazdığına göre mihrap çok ustaca kapatıldığı için bütün araştırmalara rağmen bulunamamıştır.

Caminin harimi, 9,50 m. çapında ve zemin tabanından itibaren tepe noktası 8 metreye kadar yükselen büyük bir kubbe ile örtülüdür. Böylece bitişindeki medreseden ayrı bir kitle olarak tasarlanmış olan cami, külliye içindeki yerleşimi bakımından da dikkat çekici bir planlama örneği teşkil eder. Burada medreselerde usulden olan, hücrelerden daha büyük ölçülerde bir dersane-mescidin olmayışına karşılık medrese binasından tamamen ayrı bir caminin bulunması da yeni ve değişik bir uygulamadır.

Medrese. Caddenin kenarında ve ona paralel olarak uzanan medresenin girişi ara sokakta açılmış olup kapısı üstünde kitâbesi vardır. Bu kapıdan, üstü aynalı tonozla örtülü bir holden geçilerek girilen avlu 16 x 31,30 m. ölçüsündedir. Otuz mermer sütunun çevirdiği avlunun üstü borsaya tahsis edildiğinde betonarme kolonlar üzerine oturan bir çatı ile kapatılarak mimarisi bütünüyle değiştirilmiştir. Revakların gerisinde ise kubbeli hücreler sıralanır. Revak bölümlerini çapraz tonozlar örtmektedir. Kubbe ve tonozlar dıştan kurşunla kaplanmıştır. Hücrelerin her biri dışarıya açılan iki, revaklara açılan bir pencereden ışık almaktadır.

Medresenin yan cephesiyle cadde kenarındaki dükkânların arkasında hücre pencerelerinin ışık ve hava alması için dar bir dehliz bırakılmıştır. Hücrelerin altında revaka açılan kapılardan taş merdivenlerle inilen beşik tonozlu bodrumlar bulunmaktadır. Avlunun ortasındaki şadırvan da yerinden sökülmüş, sadece fiske kısmı arka avluyla yerleştirilmiştir. Burada duvara yapııştırılmış çok zengin süslemeli, barok üslûbunda muhteşem bir de çeşme görülür. Bunun da külliye'nin elemanlarından biri olduğu ve yapıya ait bazı binalar yıktırıldığı sırada bulunduğu yerden sökülüp buraya taşınarak yeniden kurulduğu zannedilmektedir. Medresenin giriş holünün sağ tarafında bir duvarla ayrılmış olan küçük bir avlu kenarında helâlarla gusûlhane yer alır.

Cevdet Paşa'nın 1839'da tahsil için İstanbul'a geldiğinde bir süre kaldığı Hamidiye Medresesi'nde, Konya'da Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'nde bulunan 13 Rebiülâhîr 1286 (23 Temmuz 1869) tarihli bir İstanbul medreseleri listesinde belirtildiğine göre bu yıllarda seksen dokuz kişi barınmaktaydı.

Rûmî 20 Ağustos 1330 (2 Eylül 1914) tarihli İstanbul medreselerinin durumları hakkındaki ayrıntılı raporda Hamidiye Medresesi'ndeki hücre sayısının yirmi bir olduğu bildirildikten sonra şöyle denilmektedir: "Bir adet müderris odasıyla birlikte yirmi beş odası olup tahtânileri (alt odalar) varsa da âdeta bodrum halinde olduğundan gayr-i meskûn ve meskûn olanlar da cereyân-ı havâdan ve nûfûz-ı ziyâdan pek az müstefid olduğundan rutûbetli bir haldedir. Dershâne ve mescid olarak müsta'mel harâb bir mahal ile matbah ve çamaşırhânesi, ufak bir ta'mire muhtâc gusûlhânesi, küçük ve harâb abdesthâneleri de muhtâc-ı ta'mir olduğu gibi umûma gûşâde olduğundan temiz tutulması imkân hâricindedir ve bunun men'i elzemdir. Kâfi vûs'atte bir avlu ve harâb, suyu akmaz bir şadırvan ve ma'mûr bir de kütüphanesi vardır. Hâl-i hâzırıyle talebe iskânına fenn-i hıfzı's-sihha müsâade etmeyeceği gibi, birtakım ta'dilât ve ta'mîrât-ı fenniyye ile kâbil-i iskân olabilirse de etrâfı mağazalarla muhât ve piyasanın en kalabalık mahalli olduğundan böyle bir mahalde talebeyi bulundurmamak muvâfık olmasa gerektir. Diğer havâdar bir mahalle nakli daha münâsib olacaktır. İkîşer kişiden 50 talebe kadar ikamet edebilir" (Kütükoğlu, İTED, VII/1-2, s. 44). Bu raporun sonunda medresenin kadro dışı olduğuna işaret edildikten başka 13 Şubat 1335'te (1919) eklenen notta da "harap" kaydı düşülmüştür.

İttihat ve Terakkî iktidarı tarafından çıkarılan bir kanunla külliye'nin 1911 yılında kapatılan imareti Evkaf İdaresi'ne gelir getirmesi için yıktırılarak yerine IV. Vakıf Hanı yapılmıştır. İmaretle birlikte medresenin de ortadan kaldırılması o derecede kesinleşmişti ki daha yıkıma geçilmeden aynı adla Sultan Selim Camii ve

Hamidiye
Medresesi'nin
kapısı
üzerindeki
kitâbe

Külliyesi imaretinin yerinde yeni bir medrese ve kütüphane yapılması uygun görülmüş ve Mimar Kemâleddin tarafından 1915-1917 yılları arasında yeni bir Hamîd-i Evvel Medresesi inşa edilmiştir. Fakat burada önce Medresetü'l-mütehasssîn açılmış, 1924'te yapı Cumhuriyet Kız Lisesi'ne çevrilmiş, arkasından da Sultan Selim Kız Enstitüsü adını almıştır ve halen faaliyetlerini sürdürmektedir.

Külliye, XVI. yüzyıldan itibaren sık olarak rastlanan cami avlusunu çeviren medrese planı uygulanmadığı gibi cami de medrese bünyesinden tamamen ayrı ve cemaate açık bir ibadet yeri olarak tasarlanmıştır. Böylece değişik bir düzenleme örneği olan külliye ayrıca medrese hücrelerinin altındaki bodrum odalarının varlığı da bir yeniliktir.

Kütüphane. Külliye'nin köşesinde yer alan kütüphane, Osmanlı dönemi Türk kütüphanelerinin hemen hepsinde olduğu gibi içindeki kitapların rutubetten zarar görmemesi için büyük kemerli bir zemin katının üstüne oturtulmuştur. Yapıya, ara sokağa açılan cümle kapısından girilen küçük avlunun solundaki bir merdivenle ulaşılır. Kütüphane, merdivenle çıkılan bir giriş mekânını takip eden hepsi de aynalı tonozlarla örtülü iki odadan ibarettir. Döşemesi bir seki halinde yükseltilen ve mermer sütunlarla ayrılan okuma odası cadde üzerine açılan pencerelerden bol ışık alır. Evvelce bu okuma odasının çok zengin biçimde nakışlarla bezenildiği ele geçen eski bir gravürden anlaşılmaktadır. Okuma salonunun sağ tarafında mücellithâne olarak bilinen ayrı bir mekân daha vardır. Vaktiyle yıktırılanı tasarlanan I. Abdülhamid Kütüphanesi'nin de yeni yapılan medreseye taşınması düşünülmüşken yıkım gerçekleşmemiş, sadece kitaplar nakledilmiştir. Kütüphane günümüzde İstanbul Ticaret Borsası'nın toplantı salonuna dönüştürülmüş, bu arada eski gravürde görülen nakışları da ortadan kaldırılmıştır (ayrıca bk. **HAMİDİYE KÜTÜPHANESİ**).

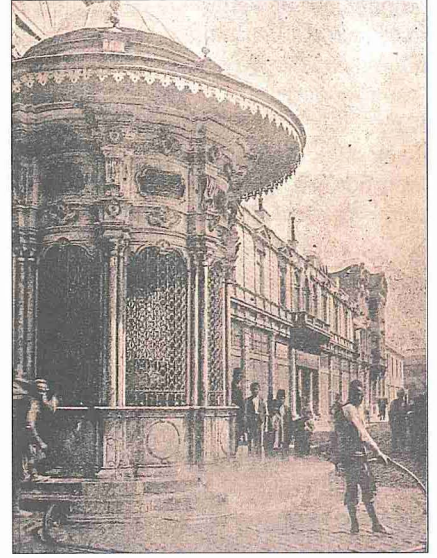
Aşhane-İmaret. Caddenin öbür tarafında medresenin karşısında, yerinde IV. Vakıf Hanı yapılmak üzere yıktırılan aşhane-imaretin mimari düzenini gösteren bir rölövesi şimdiye kadar elde edilememiştir. Eskiden Emniyet Müdürlüğü'nün önünden geçerek Sirkeci'ye uzanan sokağın köşesinde imaretin çeşme ve sebili vardı. Bunun üstünde de sıbyan mektebi bulunuyordu. Aşhane-imaretin cadde

üzerindeki girişi âbidevî bir kapı görünümündeydi. Bütünyle mermerden olan bu kapının yanında bir de çeşme bulunduğu eski bir fotoğraftan anlaşılmaktadır. Yarım yuvarlak kemerli kapı geçidi, yanlarında çifte sütunlar olan bir mimari çerçeve içindedir. Kademeli ve ağır silmeler kapı girişini taçlandırır. Kemerle silmeler arasında bir kitâbe vardı.

Mevcut tek fotoğrafından öğrenildiği kadarı ile imaret de medreseler gibi ortada avlusu bulunan bir bina idi. Muhtemelen bu avlunun etrafında sütunlu bir revak, gerisinde de bazı mekânlar sıralanıyordu. Fotoğraftan sezildiği kadarı ile imaretin cadde üzerindeki girişinden başka bunun karşısında arka sokağa açılan ikinci bir girişi daha vardı. İmaretin kitâbelerinden bazıları Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'ne götürülmüştür.

Sıbyan Mektebi. Evvelce sebilin olduğu köşede bulunan sıbyan mektebinin planı hakkında da herhangi bir bilgi yoktur. Eski fotoğraftan bir köşesinin pahlı olduğu anlaşılan mektep kesme taş ve tuğladan karma teknikte inşa edilmişti. Üstünü kurşunla kaplanmış bir tonoz örtüyordu. Cephelerinde ise yarım yuvarlak tahfif kemerli, taş söveli dikdörtgen pencereler açılmıştı. Sebilin arkasındaki pahta da iki pencere vardı. Girişinin yan sokaktan, üstünde kitâbe de bulunan küçük bir kapıdan olduğu anlaşılmaktadır.

Sebil ve Çeşmeler. İmaretin köşesinde sıbyan mektebinin altındaki sebil ve çeşmeler yerlerinden sökülerek Sûr-ı Sultân'ın Soğukçeşme Kapısı (şimdi Gülhane Parkı girişi) karşısında Zeynep Sultan Camii'nin dış duvarı köşesinde yeniden kurulmuştur. Özellikle sebil, Türk sana-

Hamidiye Sebil'i'ni sıbyan mektebine bitişik durumda iken gösteren eski bir fotoğraf (Semavi Eyice fotoğraf arşivi)

tında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hâkim olan barok üslûbun çok kuvvetli şekilde kendisini belli ettiği eserlerden biridir. İleriye taşan dört pencereli, yuvarlak planlı sebilin iki yanında birer de çeşme vardır. Hepsisi geniş ahşap bir saçakla korunmuş, üstü iki kademeli kasağa sahip bir kubbeyle örtülmüştür. Aslında üç basamaklı bir kaidenin üstünde bulunan sebilin pencerelerinde tunçtan dökülmüş ve barok üslûpta motiflerle bezenmiş şebekeler vardır. Bu pencerelerin aralarına üçlü sütunçe demetleri yerleştirilmiş, kemerlerin üstlerindeki barok süslemeli silmelerin aralarına manzum kitâbeleri yerleştirilmiştir. Sebilin iki yanındaki mermer çeşmelerin yüzeyleri iç içe barok kemerlerle hareketlendirilmiş, her birinin alınlığı birer kitâbe ile taçlandırılmıştır.

Arasta. Medresenin ana caddeye bakan duvarı önüne bir sıra kâgir dükkândan oluşan bir de arasta vardı. Külliye gelir sağlamak düşüncesiyle yapılan bu dükkânlar kütüphane ile türbenin arasındaydı. Burada, medrese hücreleri pencerelerinin hava ve ışık alabilmesi için arada 3,50 m. kadar üstü açık bir dehliz bırakılmıştır. Evvelce kemerli cepheleri caddeye bakan, üstleri beşik tonozlarla örtülü bu dükkânlar günümüzde mimari özelliklerini kaybetmiş durumdadır. Külliye her dönemde şehrin en işlek cadde-

Hamidiye Medresesi'nin arka bahçesinde barok üslûbunda yapılmış mermer çeşme

lerinden birinin kenarında bulunduğuna göre imaret binasının altında, medresenin yanında olduğu gibi ikinci bir sıra dükkânın yer almış olması muhtemeldir. Eski bir fotoğrafta sıbyan mektebinin altında bir dükkân görülmekteyse de dükkânların bütün imaret cephesi boyunca devam edip etmediği bilinmemektedir.

Türbe. Külliye'nin bir parçası da medresenin bulunduğu alanın ucunda yer alan I. Abdülhamid'in türbesidir. Padişah 7 Nisan 1789'da öldüğünde daha önce 1780'de yapılmış olan bu türbeye defnedilmiştir. Aynı yerde 1807-1808 yılları arasında kısa bir süre padişahlık yapan IV. Mustafa da yatmaktadır. Mehmed Ziyâ Bey'in, türbenin yerinde evvelce Aya Logotheton Manastırı'nın bulunduğunu yazmasının ilmi bir dayanağı yoktur. Ayrıca İstanbul'un 1453'te fethinden külliye'nin yapımına başlandığı 1777 yılına kadar burada bir manastır kalıntısının durmuş olması da mümkün değildir. Yalnız külliye'nin yakınında, esası Fâtiha Sultan Mehmed dönemine ait Yıldız Dede Hamamı ve Türbesi'nin bir Bizans kalıntısı üstünde bulunduğu bilinmektedir (Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 225).

Kesme taştan yapılan türbe aslında kare bir plana sahip olmakla beraber köşeleri barok mimarinin esaslarına uygun biçimde yuvarlaklaştırılarak pilastrlarla süslenmiştir. Yapıyı üç kademeli bir sacak silmesi üstünde sekiz köşeli saçır kasnaklı bir kubbe örtmektedir. Kubbeye geçişi sağlayan trompların yarım kubbecikleri dışarıya aksetmiş, bunlarla birlikte ana kubbe ve bütün örtü sistemi kurşun kaplanmıştır. Türbenin önünde bir giriş holü vardır. Bunun sağ tarafının duvarla kapalı olmasına karşılık diğer tarafı ve ön cephesi sütunlu revak halindedir. Bu hol iki kemerle ortadaki kare, yanlardakiler dar ve dikdörtgen biçiminde üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölümün üstünü küçük bir kubbe, yan bölümleri ise yarım kubbeler örtmektedir. Buradan içeriye geçişi sağlayan kapı kemerinin üstüne bir âyet işlenmiştir. Cephelerde açılmış, içeriye bol ışık girmesini sağlayan iki sıra halindeki pencerelerden alt dizide olanların üzerleri yarım yuvarlak tahfif kemerli ve dikdörtgen biçimlidir. Üsttekiler ise dikdörtgen çerçeve içine alınmış olup yarım yuvarlak kemerlidir. Altındaki pencerelerde demir lokma parmaklıklar bulunur. Üst pencerelerde görülen demirden yuvarlak çerçeveli camlar XIX. yüzyılın sonlarında takılmış olmalıdır. Ayvansaray'da Atik Mustafa Paşa (Câbir) Ca-

mii'nde de rastlanan bu tip demir petekli pencereler çok geç bir dönemde, belki 1894 depreminden sonra yapılmıştır. Abdülhamid Türbesi'nin ilgi çeken bir özelliği de caddeye uyum sağlayan kavisli iki köşe pencerelerinin iki yanında yapılmış olan çeşmeciklerdir. Gelip geçenin su içmesi ve içeride yatana bir Fâtiha okuması için düşünülmüş olan bu zarif sebille-çeşmeler barok sanatına ait motiflerle bezenmiştir.

Türbenin içinde I. Abdülhamid ve IV. Mustafa'ninkinden başka on sekiz sanduka bulunmaktadır. Bunlar çok genç ölen hanım sultanlarla şehzadelere ait olup hepsinin künyeleri sandukalarındaki yazılarla birlikte Mehmed Ziyâ Bey tarafından kaydedilmiştir. Aynı bilgileri kısaltarak tekrar eden Halûk Şehsuvaroğlu türbe ve burada yatanlar hakkında şunları yazmaktadır: "Hamidiye türbesinde I. Abdülhamidin on üç çocuğu, oğlu II. Mahmudun üç ve torunu Abdülmecidin iki çocuğu medfundur. Şehzade sandukalarının bir kısmı kavuklu, bir kısmı da feslidir. Sandukaların üzerinde bulunan koyu renk kadifelere sırma ile isimler, âyetler ve bazılarında ölüm tarihlerini ihtiva eden mersiyeler işlenmiştir. IV. Mustafa'nın sol cihetinde, Şehzade Murad ve Emine Sultanın sandukalarının yukarısında duvar içinde (kadem-i şerif) bulunmaktadır. Kadem-i şerifin bulunduğu yerin kapıları sedef kakmadan yapılmıştır. Türbenin eski eşyaları arasında güzel bir avize, II. Mahmudun hattı ile bir besmele, Hz. Peygamber isimlerini ihtiva eden altı köşeli rokokko bir levha bulunmaktadır. Türbenin içinde pencerelerin üstünde dolaşan tahminen bir buçuk arşın genişliğinde çepçevre mermer kuşak üzerinde "süre-i Mülk", kapının iç tarafında ve üstünde ve diğer taraflarda muhtelif âyetler yazılıdır" (*Asırlar Boyunca İstanbul*, s. 164). Türbede pek çok yazı vardır. Bunlardan, kuşak halinde binanın içini dolaşan sürenin Dîvân-ı Hümâyûn hocalarından Mehmed Emin Efendi tarafından 29 Zilhicce 1194'te (26 Aralık 1780) yazıldığı ketebe kaydından öğrenilmektedir. Türbenin geniş bir tanıtımı Hakkı Önkâl'in kitabında bulunmaktadır (bk. bibl.).

Hazîre. Türbenin iki taraftan etrafını saran hazîrede Mehmed Ziyâ Bey'in listesini verdiği pek çok mezar yer alır. Hazîrenin Hamidiye Türbesi sokağına açılan, külliye'nin diğer binalarının üslûbunda mermer söveli bir kapısı vardır. Türbenin ana cadde tarafındaki bahçesinde I. Abdülhamid'in sadrazamlarından Karavezir

lakabı ile tanınan Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa'nın kabri bulunmaktadır. Hazîrede I. Abdülhamid'in başkadını, el-Hâc Hatice Kadın, üçüncü kadını Binnaz Kadın, beşinci kadını Mu'tebere Kadın ile III. Mustafa'nın başkadını Şevkinur Kadın ve ikinci kadını Seyyâre Kadın'ın mezarları vardır. Burada ayrıca saraya mensup musâhib ve çuhadar gibi devlet adamları da yatmaktadır.

Hamidiye Külliyesi'nin muhtelif binalarında çok sayıda kitâbe bulunmaktaydı. Külliye'nin bütünlüğü bozulduğunda bunlardan bazıları yerlerinden sökülmüşse de külliye henüz bütünüyle mevcut olduğu sırada Mehmed Ziyâ Bey bu kitâbelerin kopyalarını alarak yayımlamıştır.

Hamidiye Külliyesi, tarihi değeri ve şehrin gelişmesindeki rolü bakımından önemli dikkate alınmaksızın mimarı bütünlüğünü bozan müdahalelerle büyük ölçüde tahribe uğramış, İstanbul'un devamlı olarak "yenileştirilmesi" merakı bu külliye'nin de perişan edilmesine yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 88-90; a.mlf., *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 225; Cevdet, *Târih*, II, 46, 81; Mehmed Ziyâ, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, 375, 379 vd., 387, 388, 391, 393-395; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 45; Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul 1939, s. 57; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 202; Semavi Eyice, *İstanbul, Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1953, s. 20 (nr. 15), 23 (nr. 22); Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954, s. 37, 76, 108; Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul 1958, pafta B4; Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara 1981, s. 173-185, 227-231; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 108-109; Hakkı Önkâl, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992, s. 231-236; Affan Egemem, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s. 27-28; Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli, İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1995, s. 76-78; Halûk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul, ts., s. 164; Muzaffer Erdoğan, "Onsekizinci Asır Osmanlı'da Bir Türk San'atkarı: Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa, Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri", *TD*, VII/10 (1954), s. 157-180; VIII/11-12 (1955), s. 159-178; IX/13 (1958), s. 161-170; XI/15 (1960), s. 25-46; Müjgân Cunbur, "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", *DTCFD*, XXII (1964), s. 17-69; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, sy. 7-8 (1977), s. 277, nr. 32; a.mlf., "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII/1-2 (1978), s. 44-45, nr. 20; İ. Birol Alpay, "I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi", *STY*, VIII (1978), s. 1-22.

